

Συναισθήματα και Κοινωνικά Κινήματα. Η Θέση της Ψυμικής Παραμέτρου στις Κοινωνικές Επιστήμες

Το παρόν άρθρο επισημαίνει τη σημασία των συναισθημάτων στο κοινωνικο-πολιτικό φαινόμενο και στα κοινωνικά κινήματα. Μετά από μια σύντομη ιστορική αναφορά στη θέση της συναισθηματικής παραμέτρου στη σύγχρονη επιστήμη και φιλοσοφία (18ος-20ος αιώνας), σκιαγραφείται η πρόσφατη στροφή που σημειώθηκε εκ νέου στον εν λόγω γνωστικό τομέα. Η εμφάνιση των νέων κοινωνικών κινήματων παρουσιάζεται ως μια θεματική αδιαχώριστη από το συναίσθημα κι ως αφορμή για την ένταξη του φαινομένου στο ευρύτερο πλαίσιο του νεο-νεωτερικού κοινωνικού κόσμου. [σελ. 105-117]

της Έφης Βερέμη

Εισαγωγή

Οι προσεγγίσεις της νεωτερικής δημόσιας σφαίρας, δηλαδή του πεδίου άσκησης της πολιτικής εξουσίας, για μεγάλο διάστημα ήταν απόλυτα διακριτές από το συναισθηματικό παράγοντα. Η πλειοψηφία των στοχαστών του κοινωνικού γίγνεσθαι θεωρούσε τα συναισθήματα ρομαντικό κατάλοιπο και τα συνέδεε με τον ανορθολογισμό και την ουτοπία. Κύρια υπαίτια για το γεγονός αυτό κρίνεται η μακρά πρωτοκαθεδρία της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής, που ορίζει την πολιτική συμπεριφορά ως απο-

Η μαρξιστική-λενινιστική παράδοση θέλει το άτομο να απωθεί το συναισθηματικό του κόσμο ως ένδειξη στράτευσης στο κοινό αίτημα για την επανάσταση

τέλεσμα του ορθολογικού τρόπου σκέψης, και προκρίνει το «συμφέρον» ως το βασικό κριτήριο για τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων και των καθιερωμένων κοινωνικών πρακτικών.

Ωστόσο, κατά την τελευταία δεκαετία, γίνεται ευρέως αποδεκτή η άποψη ότι η μελέτη της συγκίνησης δεν κατείχε τη θέση που της αρμόζει. Έτσι, αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες και πολιτικοί αναλυτές αποδέχονται ότι η ορθή κατανόηση των συναισθημάτων συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας πιο εμπειριστικότερης περιγραφής της πολιτικής δράσης προσφέροντας «μια ευρύτερη γκάμα στόχων και κινήτρων, προτιμήσεων και στυλ, ψυχικού πόνου κι ευχαρίστησης».¹

Σε μια προσπάθεια να τοποθετήσουμε ιστορικά την επιστημονική ενασχόληση με τον τομέα των συναισθημάτων, παρατηρούμε ότι, κατά το διάστημα 1930-1970, η πρωτοκαθεδρία του Ορθού Λόγου ανάγοντας τα συναισθήματα σε δείκτη περιθωριοποίησης από τον πολιτισμό ανάλογα, εξοστρακίζει την αντίληψη περί διττής ύπαρξης του υποκειμένου ταυτόχρονα ως υποκειμένου Λόγου και Πάθους. Ο χαρακτηρισμός «μη-συγκινησιακή περίοδος της κοινωνιολογίας»² μαρτυρά την προκατάληψη που σημαδεύει την εποχή.

Η μαρξιστική-λενινιστική παράδοση θέλει το άτομο να απωθεί το συναισθηματικό του κόσμο ως ένδειξη στράτευσης στο κοινό αίτημα για την επανάσταση, ενώ στα μεταγενέστερα κείμενα της κλασικής κοινωνικής θεωρίας, η αναφορά στα συναισθήματα είναι πλάγια και αόριστη. Με εξαίρεση τα έργα των Έρβινγκ Γκόφμαν (Erving Goffman), Ντέιβιντ Ρήσμαν (David Riesman), Άλβιν Γκούλντερ (Alvin Gouldner), στα οποία το συναισθηματικό αποτελεί συστατικό στοιχείο της ορθολογικότητας, δίνεται βαρύτητα στα μακρο-κοινωνιολογικά φαινόμενα, παραδείγματος χάριν στη γραφειοκρατία, τη θεσμική οργάνωση, τη συνείδηση.

Εντούτοις, η αναγνώριση της σημασίας του συναισθηματικού παράγοντα για την κατανόηση του κόσμου έχει τις ρίζες τις πολύ βαθύτερα στο χρόνο κι εντοπίζεται στη φιλοσοφία του 18ου αιώνα. Σύμφωνα με το Χιουμ, ο οποίος επηρέασε το ρεύμα του εμπειρισμού συνδέοντας την έννοια της αιτιότητας αποκλειστικά με την εμπειρία,

Φωτ.: Α. Λαυρόπουλος

οι «πράξεις του ανθρώπου βρίσκονται σε συμφωνία με τις κλίσεις και τα πάθη του κι όχι με τον ορθό λόγο. Στο έργο του 'A treatise of Human Nature' (1739) παρατηρεί ότι «η θέληση δεν είναι τίποτε άλλο παρά η εσωτερική εντύπωση ή αλλιώς το πάθος που αισθανόμαστε και συνειδητοποιούμε όταν προβαίνουμε σε μια καινούρια κίνηση του σώματος ή του πνεύματος, ενώ η λογική από μόνη της δεν είναι δυνατό να αποτελέσει το κίνητρο οιασδήποτε θεληματικής ενέργειας».³

Αργότερα, κατά το 19ο αιώνα, ο Φρίντριχ Νίτσε (Friedrich Nietzsche), γνωστός για τις δεισδυτικές ψυχολογικές αναλύσεις στο έργο του, ασκώντας κριτική στον Εμμάνουελ Καντ (Immanuel Kant), τον ιδρυτή της κριτικής θεωρίας, υποστηρίζει ότι η εξάλειψη των συναισθημάτων και κατά συνέπεια της θέλησης, συνεπάγεται τον ευνουχισμό της διάνοιας. Ακολουθώντας το ρεύμα της φαινομενολογίας του Έντμουντ Χούσερλ (Edmund Husserl) που ορίζει τα φαινόμενα ως τα πράγματα καθαυτά, ο χαρακτηριστικότερος εκπρόσωπος του γαλλικού υπαρξισμού, ο Ζαν Πολ Σαρτρ (Jean Paul Sartre) υποστηρίζει ότι η συγκίνησή «σημαίνει με τον τρόπο της το όλον της ανθρώπινης πραγματικότητας κι αποτελεί μια οργανωμένη μορφή της ανθρώπινης ύπαρξης».

Προεκτείνοντας τη θέση αυτή, ο κορυφαίος ερευ-

Βλέμματα άδεια,
δάχτυλ' αεικίνητα
Σφυροκοπούν το
μερικό ώσπου να
γίνει άνθρωπος.
Υπήρξα ποτέ της
βούλησής μου
άρχοντας;
'Όχι, ποτέ, απ' την
αρχή της ζωής.

*[Under blank eyes and fingers
never still
The particular is pounded till
it is man.
When had I my own will?
O not since life began.
W.B Yeats, The Double Vision
of Michael Robartes (1919)]**

Η θέληση δεν
είναι τίποτε άλλο
παρά η εσωτερική
εντύπωση
ή αλλιώς το πάθος
που αισθανόμαστε
και συνειδητοποι-
ούμε όταν προ-
βαίνουμε σε μια
καινούρια κίνηση
του σώματος
ή του πνεύματος

νητής των συγκινήσεων, νευροβιολόγος Αντόνιο Νταμάζιο (Antonio Damasio), υποστήριξε ότι τα συναισθήματα μαζί με το συγκαλυμμένο φυσιολογικό μηχανισμό που βρίσκεται πίσω από αυτά, «μας βοηθούν στο τρομαχτικό έργο της πρόβλεψης ενός αβέβαιου μέλλοντος και τον ανάλογο σχεδιασμό των πράξεών μας» καθώς ως έλλογα υποκείμενα μας χαρακτηρίζει μια συνεχής ικανότητα να βιώνουμε συναισθήματα.⁴

Ανάλογα, ο κοινωνιολόγος Άντονι Γκίντενς (Antony Giddens) υποστηρίζει ότι η κοινωνιολογική γνώση, βασίζεται σε μια διττή ερμηνευτική. Η κεφαλαιώδης κοινωνικο-πολιτική δομή συγκροτεί διαρκώς τις κοινωνικές πρακτικές και ταυτόχρονα η ίδια διαμορφώνεται από αυτές καθώς εμπεριέχει κι αναπαράγει την προϋπόθεση ενδοσυσχέτισης δομής και δράσης.⁵ Με βάση αυτή τη θέση, οι συγκινήσεις σε ατομικό επίπεδο βιώνονται διαδοχικά σε τρέχοντα χρόνο, ενώ στο συλλογικό επίπεδο, συναρτώνται άμεσα με τη βίωση και την επιτέλεση της κοινωνικής δράσης και τη δημιουργία επιμέρους δομών που συγκροτούν την κεφαλαιώδη δομή. Η δομή αυτή από την πλευρά της καλλιέργει και πυροδοτεί στο υποκείμενο συναισθήματα τα οποία διαμορφώνουν τον τρόπο αντίδρασης απέναντι στις επιμέρους δομές.

Συμπερασματικά, τα συναισθήματα είναι κρίκοι που συνδέουν το συλλογικό με το ατομικό, τις κοινωνικές δομές με την ατομική συμπεριφορά.⁶ Αποτελούν δυναμικό κεντρικό τμήμα της πνευματικής ζωής του ανθρώπου καθώς πρόκειται για διαδικασίες που υλοποιούν, συντηρούν, αλλάζουν ή ολοκληρώνουν τη σχέση του ατόμου με το περιβάλλον, δομώντας τόσο τη σχέση με τους άλλους, όσο και με τον εαυτό.

Επιγραμματικά, η εξιστόρηση της στροφής της κοινωνικής επιστήμης προς τη μελέτη των συγκινήσεων έχει ως εξής: το 1984 η Αμερικανική Ένωση Κοινωνιολογίας καθιερώνει τον όρο «Κοινωνιολογία των συγκινήσεων» και δύο χρόνια μετά ο ομότιτλος ερευνητικός τομέας ξεκινά επίσημα τις εργασίες του. Το 1990 η Βρετανική Ένωση Κοινωνιολογίας συγκροτεί μόνιμη ομάδα για το ίδιο θέμα. Το 1992 Αυστραλοί κοινωνικοί επιστήμονες διεξάγουν σχετική συνεδρία, ενώ ύστερα από δύο χρόνια η Ευρωπαϊκή Κοινωνιολογική Ένωση⁷ δημιουρ-

γεί ανάλογο ειδικό ερευνητικό δίκτυο.

Στην Ελλάδα το διανοητικό ενδιαφέρον για τη μελέτη των συναισθημάτων στην κοινωνική και πολιτική επιστήμη βρίσκεται στα σπάργανα. Ιδιαίτερη έμφαση έχει αρχίσει να δίνεται στο θέμα κατά την τελευταία πενταετία ενώ ο όρος «κοινωνιολογία των συγκινήσεων» ήταν άγνωστος μέχρι πριν δύο χρόνια. Ακόμη και σήμερα, οι σχετικές προσεγγίσεις αντιμετωπίζονται με δυσπιστία κι επιφυλακτικότητα.⁸ Ωστόσο, είναι σαφές ότι μέσω της ανάλυσης συγκεκριμένων κι επιμέρους παθών, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα και να διαφωτίσουμε τις άδηλες πλευρές των πολιτικών και κοινωνικών διαδικασιών.⁹

Εξάλλου, με βάση τη διαπίστωση ότι τα χρόνια της Μεταπολίτευσης χαρακτηρίζονται από την όσμωση του πολιτικού με το συναισθηματικό για την ελληνική αριστερά, όσον αφορά την οργάνωση της αριστερής ταυτότητας, η συναισθηματική παράμετρος τείνει να βρεθεί τουλάχιστον σε ισοδύναμη θέση με την πολιτική.¹⁰ Συνακόλουθα, η στροφή στα συναισθήματα με σκοπό την πλήρη απεικόνιση της ευρύτερης ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, καθίσταται πιο καιρία από ποτέ.

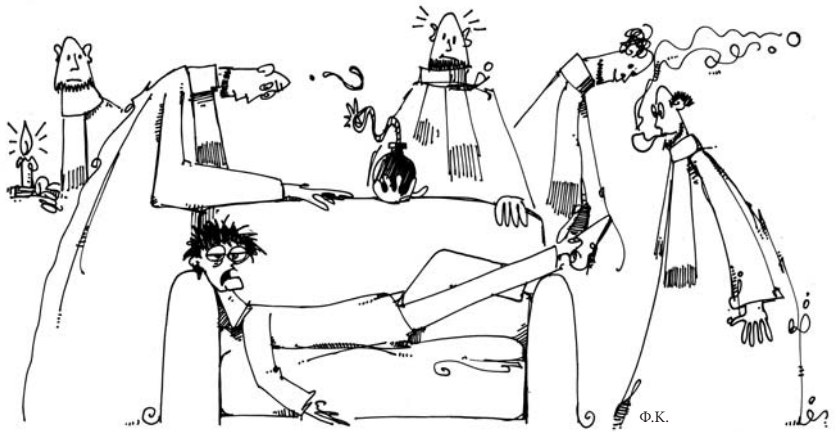
Συναισθήματα: Προέλευση και Προσπάθειες Ταξινόμησης

Η επίσημη θεώρηση για την προέλευση των συναισθημάτων σύμφωνα με την επιστήμη της βιολογίας εστιάζει στη φυσιολογία τους κι έχει μικρή σχέση με την κοινωνιολογία. Σύμφωνα με τους βιολόγους, τα συναισθήματα είναι σύμφυτα με την εξέλιξη του είδους και μας βοηθούν να δράσουμε γρήγορα ή αργά με σκοπό την προστασία μας από κάποιο κίνδυνο, ή τουλάχιστον, έτσι συνέβη σε κάποια στιγμή της εξελικτικής διαδικασίας.

Από την πλευρά της ψυχολογίας, οι συγκινήσεις εντάσσονται στη δομή της προσωπικότητας του ατόμου. Με στόχο να περιγραφούν οι συναισθηματικές διαβαθμίσεις και διαφοροποιήσεις, παρέχεται μια ποικιλία όρων οι οποίοι δεν προκαλούν ιδιαίτερες αναλυτικές δυσκολίες στις κοινωνικές επιστήμες που τους δανείζονται: τη φιλοσοφία, την ανθρωπολογία και την κοινωνιολογία. Έτσι, με τον όρο *emotion* αναφερόμαστε στη συγκίνηση, με τους όρους *affect*, *sentiment*, *feeling* στο

B.T.

συναίσθημα και με τον όρο *passion* στο πάθος.¹¹

Αντιπροσωπευτικός μελετητής της συναισθηματικής παραμέτρου σε συνάρτηση με το κοινωνικο-πολιτικό φαινόμενο, ο αμερικανός κοινωνιολόγος Τζέιμς Τζάσπερ (James M. Jasper), παρατηρεί ότι τα περισσότερα συναισθήματα είναι δυνατό να μελετηθούν κατά τον ίδιο τρόπο με περισσότερο οικεία πολιτισμικά νοήματα [cultural meanings], καθώς παρουσιάζουν τις εξής ομοιότητες: εντάσεις [tensions] μεταξύ δημόσιων κι ιδιωτικών εκδηλώσεων, συσχέτιση με τους κοινωνικούς κανόνες από τους οποίους τα άτομα παρεκκλίνουν με ανάλογες κυρώσεις σε αυτή την περίπτωση ενώ, αντίστοιχα, μπορεί να αποτελέσουν συλλογικές διαδικασίες μάθησης, όταν το συναίσθημα και το πολιτισμικό νόημα είναι αποτελέσματα έξωθεν επιβολής.¹²

Υποστηρίζει ότι τα συναισθήματα διαφέρουν ως προς τις πηγές και τις μορφές τους και τα διακρίνει σε αυτά που είναι πιο άμεσα και με ευρύτερη διάδοση, όπως για παράδειγμα ο θυμός ή η έκπληξη, και σε αυτά που είναι υψηλότερης τάξης, όπως η ντροπή ή η αγανάκτηση. Σημειώνει, ωστόσο, ότι η μορφή του ίδιου συναισθήματος μπορεί να διαφοροποιηθεί ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες με τις οποίες θα έρθει αντιμέτωπο το άτομο.

Σύμφωνα με τον ορισμό του Κέμπερ (Theodore Kemper), η συγκίνηση αποτελεί μια σχετικά σύντομη διάρκειας αξιολογικής φύσης απόκριση, κατά κύριο λόγο θετική, ή και αρνητική εκ φύσεως, που περιλαμβάνει διακριτά με το σώμα χαρακτηριστικά και συχνά αναγνω-

ρίσιμα συστατικά μέρη, ενώ τα συναισθήματα, που εκδηλώνονται ως αντίδραση, διαμορφώνονται με σαφώς καθορισμένα αντικείμενα και συνθήκες. Από τη μια πλευρά, διακρίνει τα συναισθήματα σε σχέση με τη διάρκειά τους σε μεγάλης διάρκειας, που συνοδεύουν την ενδυνάμωση ή βοηθούν στον ορισμό των κοινωνικών σχέσεων (π.χ. αγάπη, μίσος, εμπιστοσύνη, σεβασμός) και συντομότερης, τα οποία συνιστούν αποκρίσεις σε γεγονότα και πληροφορίες κι από την άλλη, σε σχέση με ειδικά αντικείμενα. Σε σύγκριση με τις διαθέσεις παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες καθώς αυτές στερούνται ένα ξεκάθαρο κι ευθύ αντικείμενο και μεμονωμένες μπορεί να είναι σύντομης ή μακράς διάρκειας.¹³

Συναισθήματα και Νέα Κοινωνικά Κινήματα

Με στόχο να αναδειχθεί η κρισιμότητα της συμπερίληψης της συναισθηματικής παραμέτρου στην αποτύπωση του κοινωνικό-πολιτικού φαινομένου, ακολουθεί μια προσπάθεια σύνδεσής τους με μία σημαντική παράμετρο των σύγχρονων μορφών πολιτικής εκπροσώπησης: την εμφάνιση των νέων κοινωνικών κινημάτων.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, τα συναισθήματα αποτελούσαν υποτιμημένο γνωστικό τομέα της κοινωνικής επιστήμης επί σειρά ετών. Οι καθιερωμένες θεωρίες των κοινωνικών κινημάτων δεν αποτελούσαν εξαίρεση, παρά κάποιες παράπλευρες σχετικές επισημάνσεις που περιείχαν. Αρχικά, οποιαδήποτε σχετική προσπάθεια προσέκρουε στη στερεοτυπική σύνδεση των συναισθημάτων με εκείνα τα αρνητικά φαινόμενα που συνεπαγόταν η ανορθολογική πολιτική συμπεριφορά (π.χ. λαϊκισμός, φασισμός). Η κατάσταση διαφοροποιήθηκε μεταγενέστερα, κατά κύριο λόγο, με την πολιτισμική και τη λειτουργιστική θεωρητική προσέγγιση της συλλογικής συμπεριφοράς. Εντούτοις, τόσο η «κλασική» συνάρτηση της δράσης των κινημάτων με τις εκάστοτε ηθικές αξίες που πρεσβεύει ή με τη δυσφορία που εγείρει η λειτουργία των θεσμών όσο και το περιοριστικό πλαίσιο ανάλυσης μιας ψυχολογίας του πλήθους, εξοβέλιζαν τη συναισθηματική διάσταση των εξελίξεων στο περιθώριο.¹⁴

Όπως παρατηρούν οι Μάικλ Χαρντ και Αντόνιο Νέγκρι (Michael Hardt – Antonio Negri) η βιομηχανοποίηση

της παραγωγής, σύμφωνα με τον Μαρξ (Karl Marx), επέφερε τη σταδιακή μεταλλαγή της πρακτικής εργασίας σε αφηρημένη.¹⁵ Τα νέα κοινωνικά κινήματα σφράγισαν τη μεταστοιχείωση των κοινωνικών αξιών από το πειθαρχικό εργοστασιακό καθεστώς προς περισσότερο άυλες μορφές παραγωγής στις οποίες κεντρικό ρόλο διαδραματίζουν η πληροφορία, η επικοινωνία, η κινητικότητα, η ευελιξία, η γνώση και το συναίσθημα.¹⁶ Το φαινόμενο βρίσκεται σε εξέλιξη υπό τη διαρκή επιρροή της αυξανόμενης τεχνολογικής προόδου στις υπηρεσίες.

Οι Χαρντ και Νέγκρι κάνουν λόγο για τρεις τύπους άυλης εργασίας: ο πρώτος ενσωματώνει τις επικοινωνιακές τεχνολογίες, ο δεύτερος συνυφάινεται με την εξάσκηση αναλυτικών και συμβολικών καθηκόντων και ο τρίτος απαιτεί την ανθρώπινη επαφή και σχετίζεται με τη δημιουργία και την επιδέξια διαχείριση του συναισθήματος. Η εργασία αυτού του τύπου καλείται συναισθηματική (π.χ. «αυτοπρόσωπες υπηρεσίες» [in person-services] που συνδέονται με το ρυθμό του σώματος, όπως οι υπηρεσίες υγείας ή οι πρακτικές της βιομηχανίας της διασκέδασης στις οποίες η επαφή μπορεί να είναι δυναμική) κι αποδεικνύει την ένωση της οικονομικής παραγωγής με την ανθρώπινη αλληλόδραση.

Αυτή η διάσταση αποτελεί χρήσιμο επιχείρημα με διττό τρόπο. Αφενός προβάλλει την άρρηκτη σύνδεση μεταξύ των νέων κοινωνικών κινήματων και του ζητήματος των κοινωνικο-πολιτικών ταυτοτήτων¹⁷ εντάσσοντας το μεθοδολογικά στο πλαίσιο της ύστερης νεωτερικότητας -δίκαια τα νέα κοινωνικά κινήματα έχουν χαρακτηριστεί ως κυκλώματα παραγωγής της νέας υποκειμενικότητας-¹⁸ κι αφετέρου επιβεβαιώνει την αναγκαία αλληλουχία της μελέτης των συγκινήσεων με αυτή των κινήματων ειδικά και του κοινωνικο-πολιτικού φαινομένου γενικότερα.

Οι σχετικές εργασίες εμφανίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία από τα τέλη της δεκαετίας του '90 και στοχεύουν στην εξήγηση της διαμόρφωσης των κινήματων με αναλυτικό γνώμονα προσδιορισμένα συναισθήματα στο πλαίσιο συγκεκριμένων περιπτώσεων (π.χ. ελπίδα, μίσος, αφοσίωση, φόβος, ντροπή, ενθουσιασμός, εμπιστοσύνη). Συνακόλουθα, εισάγεται η επιστροφή του

απωθημένου στην ανάλυση των κοινωνικών κινήματων ενώ παρατηρείται η ανάπτυξη μιας μορφής συγκινησιακής ανακλαστικότητας [emotional reflexivity].¹⁹

Πρόκειται για τη δημόσια έκφραση καταπιεσμένων συναισθημάτων τα οποία επιδρούν στην ίδια την ποιότητα του ατόμου καθώς σχετίζονται με τον τρόπο που κατανοεί τον κοινωνικό του ρόλο κι ευθύνονται για την αυτομετατροπή του σε φορέα δράσης. Μέσω της συναισθηματικής ταύτισης, μάλιστα, τα άτομα κατορθώνουν να διαφοροποιούν το αντικείμενο των συναισθημάτων τους ή ακόμη και να μεταθέτουν την ευθύνη τους για αυτά. Σύμφωνα με τον Κρίστοφερ Λας (Christopher Lash), εξάλλου, η διαδικασία συνταύτισης σε μια συλλογική ταυτότητα και συνεπώς η συμμετοχή σε ένα κίνημα αποτελούν εκδηλώσεις θεραπευτικού τύπου του αιτήματος για εξισορρόπηση.²⁰

Κοινωνικά Κινήματα: Μορφές Κοινωνικοποίησης, Πηγές Συναισθημάτων

Ο Τζέιμς Τζάσπερ (James M. Jasper) επιχειρεί μια διάκριση των συναισθημάτων που αναπτύσσονται εντός των κοινωνικών κινήματων. Στη μία πλευρά τοποθετεί τα συναισθήματα ανταπόδοσης ή αμοιβαιότητας (reciprocal) τα οποία υπάρχουν κι εκδηλώνονται μεταξύ των μετεχόντων, όπως για παράδειγμα οι στενοί δεσμοί φιλίας, στοργής κι αγάπης, συστράτευσης, εμπιστοσύνης και τα ειδικότερα συναισθήματα που αυτοί εγείρουν. Στην άλλη, κατατάσσει τα συναισθήματα που διαχέονται (shared), αλλιώς συνυπάρχουν, σε μια ομάδα αλλά δε χρησιμοποιούν τα μέλη σαν αντικείμενα. Ο θυμός, για παράδειγμα, μπορεί να στρέφεται ενάντια σε όσους βρίσκονται εκτός κινήματος ή απέναντι στις κυβερνητικές πολιτικές.²¹

Τα δύο είδη συναισθημάτων, παρά το ότι διαφέρουν μεταξύ τους, αλληλοενισχύονται και δομούν την κουλτούρα ενός κινήματος. Για τον Τζεφ Γκούντγουιν (Jeff Goodwin) η πρώτη κατηγορία συναισθημάτων συνιστά τη «λιμπιντική» του «οικονομία», όρος με τον οποίο αποδίδονται πολλά από τα είδη ευχαρίστησης της διαμαρτυρίας συμπεριλαμβανομένων και των ερωτικών απολάσεων. Η αγάπη κι η ερωτική έλξη συχνά αποτελούν

Η αγάπη κι η ερωτική έλξη συχνά αποτελούν την αφορμή για την ενεργό συμμετοχή ζευγαριών ή και μεμονωμένων ατόμων σε κινήματα, περιπτώσεις δηλαδή κατά τις οποίες το κίνημα παρισφρύνει στην ιδιωτική ζωή

την αφορμή για την ενεργό συμμετοχή ζευγαριών ή και μεμονωμένων ατόμων σε κινήματα, περιπτώσεις κατά τις οποίες το κίνημα παρισφύρει στην ιδιωτική ζωή.²²

Τόσο τα συναισθήματα που αφορούν λιγότερους όσο και τα συλλογικά, ιδίως αυτά της ανταπόδοσης, συνδέονται με τις απολαύσεις της διαμαρτυρίας. Πρόκειται, κατά κύριο λόγο για απολαύσεις που εκπηγάζουν από τις χαρές των συλλογικών δραστηριοτήτων όπως είναι η χαρά της συνεύρεσης με αγαπημένα πρόσωπα ή η συμμετοχή με άλλους σε ένα τραγούδι. Εξάλλου, η εκδήλωση των ηθικών αρχών κι αξιών είναι πάντοτε πηγή υπερηφάνειας κι ικανοποίησης, ακόμη και στην περίπτωση που είναι ταυτόχρονα οδυνηρή.

Με ανάλογο τρόπο, η ζήλεια, ο φθόνος, η αποστροφή, η εχθρότητα μπορεί να γίνουν οι αιτίες για τη διάλυση μιας ομάδας ενώ το ίδιο αποτέλεσμα είναι πιθανό στην περίπτωση που τα μέλη απογοητευτούν εάν ματαιωθούν οι αρχικοί τους στόχοι ή εάν αποσυρθούν από τις διεκδικήσεις τους λόγω ψυχικής εξάντλησης.

Ωστόσο, στο πλαίσιο της διαμεσολαβημένης «μετασυναισθηματικής» κοινωνίας παρατηρείται η μετατροπή των αμιγών συναισθημάτων σε «οιονεί συγκινήσεις».²³ Στο βαθμό που η συλλογική δράση στο εξής νοείται ως ο συμφυρμός των απροσπέλαστων ιδιώτικων μας σφαιρών, η δυνατότητά της να δημιουργήσει δεσμούς αφοσίωσης σε μια συλλογική ιδέα, τείθεται υπό αμφισβήτηση.

Επίλογος

Η κοινωνιολογία των συγκινήσεων ανάγεται σε απαραίτητο τομέα για την πληρέστερη κατανόηση του κοινωνικού και πολιτικού γίνεσθαι. Ας μην ξεχνάμε ότι η ίδια η έννοια της συγκίνησης συνδέεται με γνωστικού τύπου αξιολογήσεις κι ότι τελικά τα συναισθήματα συναρθρώνονται λειτουργικά με τη νόηση σε ισότιμη, μόνη κι όχι απαραίτητα σε αρμονική βάση.²⁴

Επίκαιρη και διόλου αμελητέα συνθήκη αποτελεί το περιορισμένο μερίδιο του ατόμου στη συγκρότηση της βιογραφίας του, κατά Μπεκ, ή κατά Τουράιν, στη συναρμογή της ταυτότητάς του με την εργαλειακότητα.²⁵ Η σύγχρονη κοινωνία, νοούμενη ως «κοινωνία της διακινδύνευσης», δε μπορεί να μελετηθεί ξέχωρα από

το άγχος και την ανασφάλεια που δημιουργεί. Ούτε, όμως, μπορεί να διαχωριστεί από τη γοητεία που ασκεί ο απρόβλεπτος παράγοντας ή την ανακούφιση που πολλές φορές επιφέρει ο περιστασιακός χαρακτήρας των νεο-νεωτερικών επιλογών ζωής.

Ο τελευταίος αλλού παρατηρεί ότι «τώρα παρακολουθούμε παντού στον κόσμο την εκδίκηση του είναι επί του πράττειν».²⁶ Αν αποδεχθούμε τη σύμφυτη με τις συγκινήσεις και θνητή ύπαρξή μας, ίσως απαλλαγούμε από τις προκαταλήψεις που τις θέλουν εκτός του επισημοποιημένου λόγου.

*«Το διπλό όραμα του Michael Robartes», από την ποιητική συλλογή του W. B. Yeats: *‘The wild swans at Coole’*, μετάφραση: Σπύρος Τσακνιάς. (W.B Yeats, ΠΟΙΗΜΑΤΑ, (Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), (2005).

Σημειώσεις Τέλους

1. J. Goodwin, J.M. Jasper, F. Polletta, *Preface and acknowledgements* στο *PASSIONATE POLITICS: EMOTIONS AND SOCIAL MOVEMENTS*, (The University of Chicago Press) (2001), σ. xi.
2. Στα αγγλικά «non-emotions period of sociology». Βλ. J.M Barbalet, *EMOTION, SOCIAL THEORY, AND SOCIAL STRUCTURE: A MACROSOCIOLOGICAL APPROACH* (Cambridge University Press) (1998), σ. 16-29 ή Ν.Δεμερτζής, Θ.Λίποβατς, *ΦΘΟΝΟΣ ΚΑΙ ΜΝΗΣΙΚΑΚΙΑ: ΤΑ ΠΑΘΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ Η ΚΛΕΙΣΤΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*, (Αθήνα: Πόλις) (2006), σ.16. Σημειώνεται ότι τα εν λόγω χαρακτηριστικά δεν αναφέρονται στα ελληνικά δεδομένα, γεγονός που εξηγεί τη σχετική ασάφεια της απόδοσης του όρου στα ελληνικά.
3. Ν.Δεμερτζής, Θ.Λίποβατς, *ΦΘΟΝΟΣ ΚΑΙ ΜΝΗΣΙΚΑΚΙΑ: ΤΑ ΠΑΘΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ Η ΚΛΕΙΣΤΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*, (Αθήνα: Πόλις) (2006), σ.39.
4. Ό.π., σ. 35-38.
5. Α. Giddens, *ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ*, (Αθήνα: Κριτική) (2001), σ.31.
6. Ν. Δεμερτζής, «Το τραύμα στην κοινωνία της διακινδύνευσης» (2005), τχ.13 Έκ των υστέρων., σ.139.
7. *American Sociological Association (ASA), British Sociological Association (BSA), Australian Sociological Association (AuSA) και European Sociological Association (ESA)*, αντίστοιχα.
8. Η ζωηρότερη εστίαση στο συναίσθημα από την πλευρά των Ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων σημειώνεται κατά τα τελευταία εφτά με οχτώ χρόνια και εδραιώνεται σταδιακά. Ενδεικτικά αναφέρω τις εξής εκδόσεις: Β. Καραποστόλης, *Ο ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΗΡΟΣΤΡΑΤΟΥ. ΠΕΡΙ ΗΘΩΝ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ*, (Αθήνα, Αλεξάνδρεια) (1999), Α. Πανταζόπουλος, *Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΚΙΝΗΣΗΣ*, (Αθήνα: Πόλις) (2002), Ν. Σεβαστάκης, *Η ΑΛΧΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΥ-*

ΤΥΧΙΑΣ, ΔΟΚΙΜΙΟ ΓΙΑ ΤΗ ΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ, (Αθήνα: Πόλις) (2004), Ν. Δεμερτζής, Θ. Λίποβατς, ΔΟΚΙΜΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, (Αθήνα: Οδυσσεάς) (1994). Ιδιαίτερη μνεία αναλογεί στα έργα όπου το πολιτικό συναντά το ψυχικό μέσω της μεϊξης του με την ψυχαναλυτική θεωρία. Βλ. ενδ. Θ. Λίποβατς, ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ, ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΜΟΝΟΘΕΪΣΜΟΣ, (Αθήνα: Πλέθρον) (2001), το παλαιότερο του ιδίου: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ, (ΑΘΗΝΑ: Εξάντας) (1991) και το πρόσφατα μεταφρασμένο στα ελληνικά: Γ.Σταυρακάκης, Ο ΛΑΚΑΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ, (Αθήνα: Ψυχογιός) (2008).

9. Ν.Δεμερτζής, Θ.Λίποβατς 2006, σ.26.

10. Π.Παναγιωτόπουλος, «Από τον πόνο στη θλίψη. Πολιτικά συναισθήματα του αγώνα και της κοινωνικής διάκρισης», εκφωνήθηκε στις 18 Μαΐου 2007 στο 3ο Διεθνές συνέδριο με θέμα «Περί συναισθημάτων: Ιστορία, πολιτικές, αναπαραστάσεις» του *Historiein: a review of the past and other stories*, Αθήνα.

11. Σημειώνεται ότι στην κοινωνική θεωρία οι όροι θεωρούνται ισοδύναμοι από την άποψη της ανυλικής τους βαρύτητας και χρησιμοποιούνται κατ'επιλογή.

12. J. Goodwin, J.M. Jasper, F. Polletta (2001), *Introduction: Why Emotions Matter* στο *PASSIONATE POLITICS: EMOTIONS AND SOCIAL MOVEMENTS*, ό.π, σ. 12.

13. Ό.π., σ. 10.

14. Ν. Δεμερτζής, «Τι κινεί τα κοινωνικά κινήματα», *αδημοσίευτο κείμενο* (2007).

15. Μ.Χαρντ, Α.Νέγκρι, ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ, (Αθήνα: Scripta) (2000), σ. 368-71.

16. Ό.π., σ. 392-4.

17. Επεξηγηματικά, η έννοια της ταυτότητας καλείται εναλλακτικά να συμπυκνώσει ευρεία ποικιλία χαρακτηριστικών των οποίων η σύνθεση μας αφορά και μας περιγράφει. Η ταυτότητα είναι αδιαχώριστη από τον τρόπο με τον οποίο γίνεται κατανοητό το συναισθηματικό κομμάτι του εαυτού και συνεπώς η αναφορά σε αυτή είναι συνδηλωτική της πολιτικής του διάστασης. Η ύπαρξη ατομικής κοινωνικής ταυτότητας αποτελεί την προϋπόθεση για τη συγκρότηση των συλλογικών ταυτοτήτων οι οποίες σε τελικό στάδιο οδηγούν στη συγκρότηση των κοινωνικών κινήματων.

Οι συλλογικές ταυτότητες, συνήθως, σχετίζονται με τα ενδιαφέροντα των μελών τους προτείνοντας μια σύνδεση των στόχων του κινήματος με την καταγωγή και τις καταβολές τους παρά με τα υλικά τους ενδιαφέροντα. Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει την αίσθηση αλληλεγγύης που πιθανόν αναπτύσσεται μεταξύ τους και αναφέρεται σε δεσμούς εμπιστοσύνης, πίστης και στοργής. Οι περισσότερες συζητήσεις, ωστόσο, παρουσιάζουν τη συλλογική ταυτότητα σαν το περίγραμμα ενός αναγνωριστικού ορίου πιο πολύ παρά σα στοργή για τα μέλη μιας ομάδας και συχνότερα ως αντιπάθεια προς τα μη μέλη (Goodwin, Jasper and Polletta (2001),σ. 8-9.)

18. Η νέα υποκειμενικότητα διαμορφώνεται από μια σειρά παραγόντων τα οποία συνολικά συνθέτουν την παρουσία του ατόμου στο

σημερινό κοινωνικό πεδίο. Πρόκειται, μεταξύ άλλων, για κίνητρα στροφής του προς τον εσωτερικό του κόσμο ως τόπο διαφυγής από την ενασχόληση με το πολιτικό. Η συναίρεση ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, η απουσία νοήματος από την καθημερινότητα, η αποκοπή από το ιστορικό παρελθόν, η απομυθοποίηση των λειτουργιών της τέχνης, όλα δείγματα απογοήτευσης και μηδενιστικών τάσεων. Ενδεικτικά αναφέρω τη ναρκισσιστική προσωπικότητα όπως την περιγράφει ο Κρίστοφερ Λας (βλ. Κ. Λας, Η ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΤΟΥ ΝΑΡΚΙΣΣΙΣΜΟΥ: Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΖΩΗ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΟΧΗ ΜΕΙΟΥΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ (1979), Σκόπελος: Νησίδες). Βλ. και παρακάτω, υποσημείωση 26.

19. Δεμερτζής (2007), ό.π..

20. Lash στο Μ. Ψημίτης, ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ, (Αθήνα: Ατραπός) (2006), σ. 338.

21. Jasper στο Goodwin, Jasper and Polletta (2001), σ. 20-1.

22. Goodwin στο Goodwin, Jasper and Polletta (2001), ό.π.

23. Ν.Δεμερτζής (2007), ό.π.

24. Ό.π..

25. Μ. Ψημίτης (2006), ό.π., σ. 317. Ο όρος «εργαλειακότητα» (αλλιώς «εργαλειοποίηση» ή «πραγμοποίηση») αποδίδεται στον Ούγγρο μαρξιστή Γκέοργκ Λούκατς κι αφορά στη μετατροπή των ανθρώπινων ιδιοτήτων σε αντικείμενα προς οικονομική εκμετάλλευση (βλ. Ian Craib, ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΡΣΟΝΣ ΣΤΟΝ ΧΑΜΠΕΡΜΑΣ, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, (2000), σ.420-423). Πολλοί συγγραφείς αναφέρονται στις τροποποιήσεις που δέχεται η ταυτότητα του σύγχρονου ανθρώπου από τις υπαγορεύσεις της παγκοσμιοποίησης (βλ. Ούλριχ Μπεκ, ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ; ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ, (Αθήνα: Καστανιώτης) (1999), σ.175-176.) και από την υπερκατανάλωση προϊόντων και πληροφοριών που αποτελούν πλέον «ένα μέσο διαφοροποίησης των όντων» και «ανοίγουν την όρεξη για την κατάκτηση της προσωπικής ταυτότητας» (βλ. Ζιλ Λιποβετσκί, Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΚΕΝΟΥ: ΔΟΚΙΜΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΑΤΟΜΙΚΙΣΜΟ, (εκδ. Νησίδες) (1993), σ.93-94). Ο κατακερματισμός της ταυτότητας, με άλλα λόγια, η συγκρότηση ευμετάβλητων προσωπικοτήτων με ασταθή χαρακτηριστικά αναπαράγεται μέσω των περιστασιακών κι επιφανειακών συναισθηματικών δεσμών που αυτές δημιουργούν. Με αυτό τον τρόπο, το άτομο στρέφεται σε μια ατέρμονη αμφισβήτηση του εαυτού του. (βλ. Ζ. Μπάουμαν, ΡΕΥΣΤΗ ΑΓΑΠΗ: ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΘΡΑΥΣΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΕΣΜΩΝ, (Αθήνα: Το βιβλιοπωλείον της Εστίας) (2006), σ.52.

26. Touraine στο Μ. Ψημίτης (2006), σ.298.